

УКРАЇНА В РОСІЙСЬКОМОВНІЙ ТВОРЧОСТІ ШЕВЧЕНКА

Анатолій БАГНЮК, головний редактор «Замку»

Життєтворчість національного генія актуальна завжди і насамперед у складних соціальних ситуаціях, тим більше, в тривожні, переломні періоди національного історичного поступу. Так, науковцям-дослідникам часто доводиться зустрічатися з «оригінальним» тлумаченням факту використання російської мови у творчості Тараса Шевченка. Автори таких тлумачень намагаються нівелювати національно-патріотичний зміст, знекровити українську ідею російськомовних творів Великого Кобзаря. Але всупереч цьому, Шевченко був і залишився національним генієм і в своїй іншомовній творчості!

В українській інтелектуальній історії – довгий перелік невивчених, нерозгаданих, нерозкритих і навіть фальшиво, спотворено витлумачених велетів – не лише носіїв, а й потужних і невичерпних джерел національної думки. Ми настільки до цього звикли, що нас не дивує наявність в такому переліку імен Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Івана Франка та інших, яких не вивчали, а читали так, як «вимагав час», через призму соціального замовлення – і тому «читали» Сковороду як «атеїста-матеріаліста», Шевченка як «революціонера-демократа», а Франка як «революціонера-соціаліста».

Однак жодному з них такі риси притаманними не були, а їх об'єднувала правда, у кожного своя, неповторна (бо ж генії!) національна мудрість, котра не визнає ні безбожності, ні революцій, бо вони не творять, в лише руйнують, в той час, коли генії спрямовані лише на творчість. Їх мудрість і їх творчість невідривні від Бога та нації і перебувають в гармонії з природою та історією своєї Вітчизни. Тому генії мають стосунок до всього, що відбувається на рідних теренах: і в національній Церкві, і в становленні державності, і в культуротворчій сфері, і навіть в екологічній царині. А відтак говорити і писати про них, згадувати їх ідеї та пророцтва, звертатися до чистих джерел їх творчості потрібно не лише в різні часини (як це прийнято в Україні і за її межами!), а завжди, при найменшій потребі (хоча будь-яку потребу навіть в крихті мудрості не можна назвати маленькою!).

Сприйняття і тим більше вивчення творчо-життєвої спадщини генія – справа складна і навіть небезпечна в сенсі загрози відступу від об'єктивності. З цього приводу досить влучно висловлюється Григорій Грабович у своїй розвідці «Шевченко, якого не знаємо»: «Як це часто буває, в той же час, як велика сліпуча правда освітлює, вона також і затьмарює; чим яскравіше світло, тим глибша тінь». І далі маємо проекцію на конкретне сприйняття Шевченка з означенням парадоксу у такому сприйнятті: «Що прозорливість перероджується в сліпоту, найкраще і найдраматичніше, мабуть, бачимо на прикладі Костомарова. Він, що так гостро відчув унікальність Шевченка ... рівночасно, в тому ж тексті, і з якимсь небувалим зусиллям, заплющує очі на це явище, недобачає його».

Приклад Костомарова не є типовим, але й не поодиноким: і в наш час зустрічаємо думки щодо перебільшення ролі Шевченка в українській духовній культурі, що досить резонно пов'язується із застереженням від його «іконізації», а з іншої сторони – гіперболізація до спотворення його звичайних людських характеристик. Таким чином, в оцінці Шевченка маємо і костомарівське «нейтральне недобачення», і возвеличення до «ікони-канону», і гіперболізацію негативу до спотворення. Українці (і не лише вони) у своєму пізнанні Шевченка постійно перебувають у ситуації, коли «образ Шевченка під потужним впливом суспільних процесів, потреб і травм постійно застигає в різних стереотипних і вельми закономірних іпостасях, які постійно звужують і збіднюють наше розуміння його складної природи». Вийти на момент істини в осягненні такого видатного феномена національної духовної культури як Шевченкова творчість заважають інерційність мислення й тенденційність дослідження: «У переважній більшості наукових і, мабуть, в усіх не – або колонаукових працях спроба встановити своєрідність Шевченкового стилю, внутрішній, глибинний сенс Шевченка як поетичного і духовного явища, часто зводиться до традиційних уже штампів, до пафосу і риторики. Як в усіх ритуалізованих суспільних явищах, вона (риторика) тільки нарощує гіперболізацію, цю дещо сумну й непереконову спробу – але тільки на словах – те, що потребує ґрунтового, радикального і тим самим не легкого, а ризикованого – відновлення». До цього долучається сумнозвісне «соціальне замовлення» цьогочасного чи тогочасного суспільства або соціальної чи політичної групи, який потрібен образ Шевченка, виписаний її кольорами, бо живий, позбавлений «ідеологічної косметики» Шевченко, мало підходить або й зовсім не підходить жодній окремо взятій політичній силі, що вимагає входження в певні, потрібні цій силі політико-соціальні рамки (що за рамками – те вороже!). Але «Шевченко взагалі ніколи не буде остаточно охопленим і окресленим. Для всякого офіційно-популярного, символічно-ритуального мовлення ця істина найнебезпечніша, бо вона заперечує поступат контролю й це нібито ексклюзивне, монопольне уповноваження тлумачити національного генія, і тим самим черпати з його авторитету, озброюватися його аурою. Бо оскільки Шевченко – серцевина українського самоототожнення, української духовності, до його інтерпретації підходять передусім не з інтелектуальними, але іншими, загально беручи, колективними («громадянськими») критеріями. Тим більше, якщо це стосується питань національних – національної ідеї, національної духовності, національної культури тощо».

Геній тим і геній, що він залишається актуальним і сучасним завжди. Так само, як закони Святого Писання кожним новим поколінням вірників засвоюються в синтезі традиційного

і модерного, духовна творчість генія прочитується по-новому зі збереженням класичного і канонічного в ній. Пізнати, зрозуміти генія – це значить вміти читати його кожним новим поколінням як новою формою даного суспільства. І це покоління покликане по-новому, своїм розумом і волею, долаючи старі, віджили підходи і шаблони, відкривати себе і формувати свою духовну спадщину в новому прочитанні класичного канону, створеного генієм, його текстів, у яких закодовані люди, події та цінності, і таке прочитання стає імперативом та основою нової буттєвості цього покоління.

Нове, в контексті сучасної духовної культури і модерного національного світоосягнення прочитання Шевченка має бути через призму науки істинним, а через призму моралі – нелукавим, щирим, без огляду на соціальну кон'юнктуру і незалежним від буттєвих симпатій-антипатій. Бо Шевченко був і є одним із тих дуже нечисленних поетів, про яких можна сказати, що він не вмів, попросту не вмів писати фальшивих рядків, і тому ми не можемо лукавити і фальшивити, коли говоримо про нелукавий талант справжнього генія.

Нове прочитання Шевченка на тлі нинішніх національних реалій має ще й ту особливість, що виникла потреба звільнитися від маси святково-риторичних, а подекуди і помпезних оцінок його внеску в скарбницю української і світової культури, що, як правило, здійснюється без конкретизації та систематизації шевченкових скарбів, покладених ним до національної скрині. «Нове прочитання Шевченка має ще одне, може, найконкретніше обґрунтування – історичний момент, історію як таку. Бо якщо наше загальне,

національне пізнавання поета і пророка є тою синтезою візії та самоствердження, то коли, як не тепер, у момент історичного перелому та відновлення, мало б проявитися його нове розуміння – і наше, на його тлі, прозріння». Саме в контексті національного відновлення і самоствердження здійснимо спробу конкретизації та систематизації духовної спадщини Тараса Шевченка через призму національного антропоцентризму, національної ідеї, національної релігійності та національної духовності загалом, що знайшло своє місце в особливій частині його спадщини – в російськомовній творчості.

Шевченків світогляд, як і світогляд інших наших геніїв, характеризується антропоцентризмом: людина виступає центром його творчості, вісью його світосприйняття і головною проблемою його творчих пошуків. З цього приводу у Григорія Грабовича є особлива позиція щодо не лише Шевченкового, а й антропоцентризму в літературній творчості взагалі: «Антропоцентризм? А про що, коли не про людину, про її справи та долю має говорити поет? На те ж він поет, а не мікробіолог чи астроном. Хто з новітніх поетів, точніше, сучасників Шевченка, не був «антропоцентричним»? А якщо це стосується всіх (чи майже всіх), то яка ціна цій формулі?». Таке розуміння антропоцентризму надто спрощене і, тим більше, не стосується антропоцентризму Шевченкового. Антропоцентризм творця і його творинь полягає не в «завантаженні» сюжетної лінії чи процесу творчого дослідження антропоцентричною проблематикою. Не змістова спрямованість на людину робить творіння антропоцентричним (на людину «спрямовані» й антигуманні концепції, сюжети, тексти, що їх аж ніяк не можна віднести до антропоцентричних), не інтерес до людини свідчить про антропоцентризм – антропоцентризм лише тим, де людина виступає не просто головним предметом (об'єктом) творчості, а стоїть на вершині ієрархії цінностей. Антропоцентризм творчості лише там, де людина є найвищою цінністю всіх творчих пошуків. Якщо за Імануїлом Кантом (перефразовуючи його), формула антропоцентризму виглядатиме так: людина не є засобом реалізації змісту (тексту), а вищою цінністю (метою), до якої спрямовуються зміст (текст). Шевченків антропоцентризм повністю відповідає такій формулі, більше того, його антропоцентризм є антропоцентризмом національним – «зануреним» в українське «антропологічне поле», яке сформувало соціально-духовний статус його літературних героїв. Шевченків літературний герой не просто проблемна людина, яка береться за вила чи сокиру, щоб здобути волю (аналізувалось тільки на вилах, тобто на тому, що взяв герой в руки, а не на тому, ким він був

сам, отже, нівелювався національний акцент) – у Шевченка за вила береться український селянин на українській землі проти гнобителів українського люду. Національні аспекти розставлені досить чітко, а статус літературних героїв актуалізує динамічний і волелюбний потенціал лірично-літературного героя Шевченкової творчості: провідними персонажами виступають не стільки знедолений кріпак або наймит, а горді та сильні духом кобзар, козак, отаман, гетьман, чумак, гайдамака – і діють вони в неповторному (ніде інде в народній духовній творчості та реальному житті, окрім України, таких персонажів немає!) соціально-історичному полі, якого не мав жоден інший народ і символами яких стали либонь кобза, булава, мушкет, шабля, курган, Січ, Дніпрові кручі... Антропоцентризм Шевченка тим і національний, що людина не лише репрезентує дух нації у своїх особистих діяннях, а бачить себе невід'ємною її частиною. Як зауважила Оксана Забужко: «Що Шевченко інтуїтивно бездоганно точно розумів символічний тип співвідношення між собою та «явною спільнотою», свідчить хоч би його часто цитована автохарактеристика передсмертного року з листа до редактора журналу «Народное чтение»: «Історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини», – причім, уточнимо вже з позицій нашого часу, таку частину, котра в «знятому», мисле – й чуттєвому вигляді репрезентує ціле, відпоручається за ціле».

У цьому – одна з особливостей Шевченкового антропоцентризму як національного: цінність людини як мети творчого дослідження у її невідривності від народу, від нації, від Вітчизни, і невідривність така полягає не у звичайній жертовності, а в єдності індивідуального й національного: «На протитягу Рилеєву (та іншим декабристам), однак, особисте щастя і честь не конче мають бути принесені на вівтар громадського обов'язку; натомість, як це притаманно Шевченкові, громадська й особиста площина накладаються одна на одну й, достоту, як любов героя до України ототожнюється з любов'ю до своєї дружини, так і його майбутня слава невіддільна від слави його краю».

Шевченко переконує: тільки національний акцент, збережений в думках, словах і діях, робить людину людиною – антропність в індивіді зберігається тільки тоді, коли він зберігає в собі той образ, який дав йому Господь. Так через втрату національної окремішності (самоідентичності), людина втрачає в собі людське, бо набуває зовсім іншого, не Богом означеного образу. Безмежний у своїй творчості Бог не творив типового, а тільки індивідуальне. Шевченків антропоцентризм не визнає інтернаціоналізму як нівелювання людини до одноманітності через позбавлення Богом дарованого (національного!) характеру. Людина залишається індивідом і стає особистістю, коли тягнеться до духовних висот, і втрачає людську подобу, коли падає до чуттєвих низин – тільки в нищоті, в бездуховності всі безликі і однаково нікчемні: «... Ми не бачили нашого народу – так, як його Бог створив. У шинку і наш, і москаль, і навіть німець – всі схожі на свиню, а на панщині, то ще поганше» – це слова із Шевченкової передмови до нездійсненого видання «Кобзаря», які він продовжує оптимістичним висновком: «Прочитали собі по складах «Енеїду» та потинялись коло шинку, та й думають, що от коли ми вже розпізнали своїх мужиків. Е ні, братики, прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають, як вони говорять між собою, шапок не скидаючи, або на дружньому банкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе насправді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать».

Національний характер українця, за Шевченком, має антеїстичну основу: любов до рідної землі, до нееньки-України супроводжує українця і в часі, і в просторі: на всіх етапах його життя, і в найвіддаленіших краях, куди б не закинула б його доля. Високодуховне відношення до рідного краю вимагало й одухотвореної форми вираження антеїстичних поривань зраненої ностальгією душі – і такою формою стала народна пісня, що поєднала простір і час високим духом пісенного слова. У своєму «Щоденнику» за 8 липня 1857 р. Шевченко писав: «Рядовий Скобелев, несмотря на своє призначення, был мой земляк, родом с Херсонской губернии. И в особенности мне памятен по малороссийским песням, которые он пел своим молодым мягким тенором удивительно просто и прекрасно. С особенным же выражением он пел песню «Тече річка невеличка з вишневого саду». Я забывал, что я в казармах слушаю эту очаровательную песню. Она меня переносила на берег Днепра, на волю, на мою милую родину». І далі: «Бедный Скобелев! Залетел ты в мою семилетнюю тюрьму певуньей-птицей из Украины как будто для того только, чтобы своими сладкими заунывными песнями напомнить мне мою милую, мою бедную родину!». В антеїстичному контексті національного антропоцентризму Шевченка народна пісня виконувала подвійну – інтро-експервертну функцію: з однієї сторони, вона приносила в зностальговану душу образ нееньки-Вітчизни, а з другої – вилвала всю зболену любов до такої далекої Батьківщини через пісню, душевна мелодія якої не визнавала відстаней: «После ужина я долго гулял вокруг огорода. И малопомалу освобождаясь от влияния самолюбия, привел, наконец, свой гордый дух в нормальное состояние и тихо запел гайдамацкую песню: «Ой поїзжає по Україні та козаченько Швачка». От этой любимой моей песни я незаметно перешел к другой, не менее любимой «Ой, зійди, зійди, ти зірнисько вечірняя».

(Продовження в наступному номері)